

ROUSSEAU, A KÖZ ÉS AZ EGYÉN

Séták Rousseau-val a szabadság ösvényein

Hír: Jean-Jacques Rousseau születésének háromszázadik évfordulója alkalmából a Francia Intézet kétnapos konferenciát rendezett 2012-ben, Budapesten. Az első nap (október 16.) programjának helyszíne a Francia Intézet volt, a konferencia második napjának (október 17.) az Országos Idegennyelvű Könyvtár adott otthont. Az előadások a címnek megfelelően – A sokoldalú Rousseau – színes képet vázoltak fel. Az előadók, a tudomány jeles képviselői több oldalról közelítettek. Mindez a konferencia beharangozójának megfelelően: „A Társadalmi szerződés és egyéb fontos művek szerzője a Frankofónia egyik meghatározó személyisége. Életműve napjainkban a frankofón területeken belül és kívül is számos visszhangot kap többek között a filozófia, a politika, a zene és az irodalom területén.” Jelen volt az irodalom, a levéltudomány és a költészet, benne a Petőfi-kultusz szerepe a Nouvelle Héloïse magyar fordításában, a zenei és az irodalmi műfajok újraértelmezése, a vallás: Rousseau és a kereszténység kapcsolata, a műfordítói kutatás Rousseau nyelvfelfogását tárgyalta, és kirajzolódott az önmagát kereső Rousseau.

Mindenkor újra felfedezi Rousseau-t. És igyekszik kialakítani magának egy Rousseau-képet. Vagy a saját képére formálni a francia, a svájci filozófust, a „genfi polgárt”. Így tesznek országok, ideológiai közösségek, tudóskörök, politikai formációk. A Rousseau-kép szerte a világban, s Magyarországon is sokszínű. A konferencia nyomán felvetődik, milyen a mi Rousseau-képünk? Pontosabban: nekem, mint kultúráközvetítőnek milyen a Rousseau-képem? Hogy ez némiképp összeálljon, körfigyelést teszek. Noha vannak előfeltevéseim, a választott szempontok mentén kis szemlézést tartok az emlékező és a kapcsolódó irodalomban, s ezek nyomán, reményeim szerint, kirajzolódik az „én Rousseau-m”. Mert a szabadságról Rousseau után van mit beszélni. És főleg tenni. Ezt tartom a „sokoldalú” Rousseau mára – az ideológiai zűrzavarok és keverések idején – fölöttébb aktuális gondolkörének. Már ha érvényesnek és szükségesnek tartunk olyan eszméket, mint „közakarat”, „közjó”.

A Rousseau-évforduló jó alkalom, mondhatnám ürügy, hogy ennek utánaeredjünk. Számomra a nagy alkotó hangsúlyos „oldala”: *Jean-Jacques Rousseau, a szabadság filozófusa*. Ezt villantotta fel egy korábbi előadásában Madarász Imre irodalomtörténész. Fölhívta a figyelmet, hogy a ma – gondolkodó – emberének nem egy-egy nagy személyiség mellett kell letennie a garast, vagy két nagy személyiség közül kell választania, hanem a pozitív, máig ható életművek szintézisének megteremtésére kell törekedni. (Példának a Széchenyi és Kossuth-párhuzamot hozta fel, akiket sokszor egymással szembeállítva foglalnak állást, egyik vagy másik javára.) Eszembe jut Sartre és Camus mai magyar megítélése: Sartre „el/felejtése” – ha nem vádolása – a kommunizmussal való kapcsolata miatt, egyben felejtve hatalmas és tanulságos életművét, s a kommunizmussal való szakítását is. Hangsúlyt kapott a „közakarat” és a „szabadság” eszméje, viszonyuk, mellyel még vívódik az emberiség. Pedig milyen fontos ez az egyes embernek, az „Egy-Énnek”, ahogy az irodalomtörténész kiemelte a magyar nyelv erejét.¹ A Rousseau-i szabadságesszme tehát zsinórmértékül szolgálhat a mai egyénnek, ha szeretne „társadalmi szerződést” kötni.

Keljünk át az óceánon, milyen a Rousseau-kép a tengerentúlon? Feltűnik Rousseau Egedy Gergely tanulmányában: *Közösség vagy állam*.² A szerző következetesen kutatva a mély és széles témakört, új és új adalékokkal szolgál, most éppen Robert Nisbet (1913–1996), amerikai szociológus-történész munkásságának elemzésével (aki „a konzervatív reneszánsznak az egyik kiemelkedő jelentőségű szereplőjévé vált”). Ezt az életművet korántsem ismertem, de fontos ismeretekhez és szempontokhoz jutottam.

¹ Az előadásról megjelent értékelő írást lásd Császár Alexandra, *Művészetek és Barátai*, 2012. XXII. évf., 4. szám, 4.

² *Kommentár*, 2012/1, 3–15.

Sorolhatnám: a kategóriák másként kezelése, pl. liberálisok és a konzervatívok vagy a „haladók” és a „tradicionalisták”, a „politikai monizmus” és a „társadalmi pluralizmus”, a közösségek létszükséglete, ami erős egyének szándékával teremődik meg. Tehát itt hangsúlyos az állam és a közösségi formációk viszonya. (Vagyis állami erővel, „tűzzel-vassal” nem lehet közösségeket teremteni – az egyén „javára”). Mindezek alkalmas megközelítési pontok az érintett, nagyon összetett rousseau-i gondolkörhöz. Egedy Gergely szerint „Rousseau az amerikai konzervatívok zöme számára egyfajta negatív vonatkoztatási pont”. Eltűnődik, meglepte az a hatalmas szerep és jelentőség, amelyet neki tulajdonítanak, „két évszázad legfontosabb gondolkodóját látják benne. Még ha negatív értelemben is” – fogalmazott reflexióimra a történész.³ Hozzá kell tennünk, hogy a hatvanas évek Amerikájában az ellenkultúra bajnokának tüntették fel mintegy annak hitelesítésére.

Nézzünk körül a magunk háza táján. Örülök, hogy előkerült Rousseau, s újragondolható a szabadságértelmezése, mely más megvilágításban is előkerül egy kutatómunka során. A 19. századi magyar versek francia adaptációi közelítenek a rousseau-i felfogáshoz, „összecsengenek” azzal, ami már Berzsenyi kapcsán bizonyossá lett számomra: ez a romantika és a realizmus (a francia és a magyar) összefüggéseiben kimutatható.⁴ A francia fordítás általam elvégzett elemzéséből egy idézet: „Berzsenyi francia adaptációja megerősít: a természet versbe varázsolt formái, színei között az emberi szellem nem veszíthet. Pihenhethet, letörhet, de nem szenvedhet vereséget. Ha mégis, csakis magát okolhatja. A francia nyelvű szöveget ugyanis az olvasás – új – életre keltheti: a nyelv cselekvővé válhat az olvasó által, miként Roland Barthes vélekedett erről mintegy negyven évvel ezelőtt. És látjuk, amint Rousseau közeledik felénk, inkább: Berzsenyi töprengései a rousseau-i utat villantják fel előttünk. Számunkra. A mai helyzetben úgy érzékeljük, hogy a bölcs Berzsenyi romantikus realizmusa a Rousseau-val folytatott erdei sétákon életet lehel az emberbe.”⁵

Magatartásról, ember, művészet, természet viszonyáról van szó. Ezek összefonódnak, időben folyamatosak, földrajzi térben és terek között kapcsolódnak, ezt az irodalomnak ábrázolnia kell, amit az irodalomtörténetnek akceptálnia illik. Azaz: kapcsolat van a felvilágosodás és romantika irodalma között, miként lehetséges a „Romantika és a realizmus együttélése a francia prózában”.⁶ De ezt a felfogást képviseli az egész tankönyv, ahogy a művek, eszmék, korok, szerzők közötti kapcsolódásokat (a baudelaire-i Kapcsolatokat) a szerző másik három tankönyve is. A bőséges anyag reménykeltő, az iskolán a sor.

Tágítsuk a kört, és vessünk egy pillantást ezekre a tankönyvekre: hogyan jelenik meg lapjaikon a szóban forgó francia irodalom? Az *irodalom 10* tankönyvben a Magatartásmodellek a felvilágosodás korában fejezetben a francia felvilágosodás nagy alakjai vonulnak fel: Diderot, d’Alembert, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu (63–70.). Batsányi János „vigyázó szemeit Párizsra veti” A *franciaországi változásokra* írt epigrammájában (36.). A mindentudás álmától vezérelve 1751 és 1772 között elkészül a francia Enciklopédia, mely az irodalom újabb funkcióváltását jelzi. Vajon „ez a világ minden létező világok legjobbika”? Ezt cáfolandó, Candide közli: „De vár a munka a kertben”. Rousseau számára sem reménytelen a világ, az embert alapvetően jónak tartja (Émile vagy a nevelésről), másik nagy munkájában, a *Társadalmi szerződésben* (Le Contrat social) máig ható és érvényes fogalmak jelennek meg, mint a *népfeltség elve*, a *közjó*, a *szabadság* formái. (Amelyekben máig nincs közmegegyezés.)

Máris a történetfilozófiánál tartunk. Bevezetése azért fontos, mert hatással van mindennapjaink alapvető gondolkodására, s mert általa a filozófia, a tudomány felé is terelhető a töprengő fiatal. Újabb kincs a könyvben: például olyan titán, mint Montesquieu. A *Perzsa levelek* (Lettres persanes) tárgyalása jó alkalmat kínál a filozófiai szellem, a kritikai gondolkodás alakítására. Másik nagy műve is megjelenik: A *törvények szelleme* (L’Esprit des Lois). Másfél évtizedig építette fel, „politikai, államtudományi,

³ Sz. T. Gy., *Tanári notesz, kézirat*, 2012. május 31.

⁴ Lásd Füzfa Balázs „A 12 legszebb magyar vers”-sorozatának 9. darabja Berzsenyi: A közelítő tél. Szombathely, Savaria University Press, 2012

⁵ Sz.Tóth, *Merengők színes lugasa. Reménykedés Berzsenyi A közelítő tél francia fordításait lapozgatva, Tanári notesz, kézirat* 225–236.)

⁶ Lásd Füzfa Balázs, *irodalom – 10, Krónika Nova Kiadó, 2008, 63–167.*

társadalomtudományi elmélkedések sorozata, múlhatatlan jelentőségű előzménye mindannak, amit szociológiának, politológiának, jogfilozófiának nevezünk. Ebben állítja fel az azóta is oly fontos követelményt, hogy szét kell választani a törvényhozás, az ítélkezés és a közigazgatás szervezeteit. És ha a liberalizmus elmélete és követelménye valamivel előbb Angliában – főleg Locke gondolataiban – csírázott, mint társadalmi-politikai követelmény, a demokrácia nélkülözhetetlen tartalmi elemeként Montesquieu társadalomfilozófiájában épül következetes rendszerre”. Egyszerre volt politikus, történész, humoros társasági csevegő, azaz rendkívül sokoldalú, vonzó személy. Talán eme összetettség miatt napjainkban hiánycikk a történelem- és a társadalomfilozófia, nincs kellő számú „rendkívül sokoldalú, vonzó személy”. Pedig ilyen erények – és Voltaire, Rousseau, Diderot – nélkül nincs „felvilágosodás”. (Kis anekdota: „Utánam a vízözön.” A mondás XV. Lajos francia királytól származik. Ő azt is mondogatta, hogy „Aki utánam jön, tegye be az ajtót”. Nem volt ostoba király, szívesen társalgott a szellemes Montesquieu-vel, sejtette, hogy előbb-utóbb minden összeomlik, nem is rejtette véka alá véleményét: „Nem szeretnék az utódom lenni.”)

Jean-Paul Sartre gondolataival is megerősíthetjük, hogy miért van helye a francia irodalomnak magyar tankönyvben, és egyáltalán, miért fontos az irodalom. *Mi az irodalom?* című művében ez áll: „Mint hogy az alkotás csak az olvasásban teljesülhet ki, mint hogy a művész másokra kénytelen bízni a befejezését mindannak, amit ő elkezdett, s mint hogy egyedül az olvasó tudatán keresztül érezheti magát lényegesnek a műve számára – minden irodalmi mű felhívás. [...] A könyv nem szolgálja a szabadságot: igényli. [...] Az író tehát azért ír, hogy az olvasók szabadságához forduljon; arra kéri ezt a szabadságot, hogy tegye létezővé a művet.”⁷

Visszatérve a fenti konferenciához: az általunk preferált gondolati nyomon megerősítő válaszokat kaptunk, ismét csak Madarász Imre előadásából. A cím egyértelmű: *A Társadalmi szerződés liberalizmusa*. Az elővezetés nemkülönben. A politika is előkerült: az egyéni szabadság és a hatalom viszonya. Itt a „megállapodások” a hangsúlyosak. Meddig terjed az egyén szabadságátára? Az ellentmondások ellenére a rousseau-i „következetesség” jelenik meg: a hatalom forrása nép, és a demokratikus alap gondolat, mely szerint a nép, a tömeg, szavazással, jóváhagyja a megállapodást, és a választott képviselőire, a legfőbb hatalomra bízva az emberi jogok teljesítését, betartását és betartatását. A kormány tagjai, a miniszterek mindennek szolgálatára vannak megbízva. Sok kérdés merül föl. Visszavonható-e a megbízás? Igen, az adott társadalmi helyzet, állapotok fenntartásáról népgyűlés mondhat ítéletet. A másik alapkérdés a „szabadelvűség” az egyén és a másik viszonylatában. Az egyéni szabadság „kötelesség”, de ez nem mehet a másik kárára. Ez „kötelesség” kérdése, amely erkölcsi kategória. És már Kantnál tartunk, aki szerint „Rousseau az erkölcsi világ Newtona”. Persze ez korántsem egyszerű, sem elvileg, még kevésbé gyakorlatilag. Mert mi legyen, ha az egyén áthágja a szabadsághatárokat, ha nem hajlandó tiszteletben tartani azokat? Illetve, ha azokat csak magára vonatkozóan tartja érvényesnek. Jön a „szabadságra készítés”. Ez megint fogós kérdés, mindennapi vita tárgya. Ám, Madarász Imre Rousseau-interpretációja szerint nincs itt semmi ellentmondás: a készítésnek vannak nevelési és jogi aspektusai. Sőt, uram bocsá’, még „büntetés” is. Mindez kristálytisztá fogalmakkal, logikus fejtegetéssel, a művek, a kapcsolódó források birtokában meggyőző indoklással, olasz szakirodalmi kapcsolódásokkal, mint Giuseppe Mazzini erkölcsi-politikai „gyakorlati filozófiájával”, amelyet szintűgy Madarász hoz kapcsolatba Kanttal egy másik munka kapcsán.⁸

A konferencia fényében, természetesen, sokszínű Rousseau-képet kaptunk. Itt eltekintek az „ellentmondásoktól”, illetve azoktól a nézetektől, amelyeket elővezetőik – kihegyezetten és elfogultan – saját felfogásuk kedvére igyekeztek formálni. Vagyis, ebben az esetben, nem érdekel, hogy Rousseau deviáns volt-e, aki lelenbe adta gyerekeit, s netán „örült” is lett volna. Cherchez l'idée, keresd az ideát, az értékeset! Egy kiváló előadás (Vörös Imre) szép tablót vonultatott fel: Rousseau az író, az operaszerző,

⁷ (Francia irodalom egy magyar tankönyvben 1-2. rész. <http://www.francianyelv.hu/franci-kultura/francia-irodalom/1942-francia-irodalom-a-magyar-tankoenyvbent>, 2010. november 8. és november 15.)

⁸ (Lásd Kant és Mazzini. A német filozófus és az olasz hazafi születésének bicentenáriuma között, Kráter M. Egyesület, <http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=1088&PRINTING=1>[2012. október 17.]

aki a zenetudomány javára kidolgozta a „frazéálást”, aki ismerte Linné, svéd természettudós, orvos és botanikus műveit, sétái nyomán növényeket gyűjtött, rendszerezett, növénytani ismereteivel a természettudományban is elmerült. Megszállottan érdekelte a világ, tehát kérdéseket tett fel, és kereste a válaszokat. Megszállottan. Ez a Filozófus, aki érdekel – Kant felé (nem „félúton”!), mára „használatos”. „Szigorát” messze fölébe helyezem Sade márki gondolkodásának és írói magatartásának. Merthogy, egyes felfogások szerint, ma Sade az abszolút szabadság abszolút megtestesítője. E felfogás képviselői áhitattal adóznak az írástudónak, és szemet hunynak regényalakjainak tettei fölött, amikor is a gyilkosság, a kínzás másként ítélte meg, amikor, József Attila után szabadon, a kéjjel üzött ölés – nem poloskát, embert, több deci droggal – kibeszélhető, noha „bűn”. A libertiánus vagy „libertariánus” nézetek szerint e gondolkör mezejében – sőt e világban – nincs helye a hatalomnak, a népfölségnek, meg a szavazásoknak – Döntsd a hatalmat, ne siránkozz! Igen, de mi jön utána? Ha döntöttél. Sto gyélaty? Ne feledjük a korszakos 19. századi kérdést, orosz volt, és lélekkel és filozófiával teli. Dönteni könnyű hirtelen felindulásból, vagy néhány „abszolút liberté”-korty után. Úgy tűnik, manapság sokkal többet foglalkozunk Rousseau-val, mint Robespierre-rel, aki állítólag a francia forradalom alatt a zsebében hordta a Társadalmi szerződést. Érdekes, nemde? ⁹ Számomra Rousseau, e tekintetben, a mértéktartást jelenti, erre példákat szolgáltat a saját életével és írásaival, alakjaival, gondolataikkal. Legalábbis szélesre nyitja az erről való gondolkodást, választást kínál. Rousseau, sok vonatkozásban, nem „tartóztatta meg” önmagát, de ettől még nem lett híján az erénynek. Azt hinni, hogy az önmegtartóztatás az erényhez vezető egyetlen út, „nem más, mint az emberiség többi részének elítélése”, írja Roger Scruton Iszom, tehát vagyok című munkájában. Az angol konzervatív filozófus a mértéktartást dicséri, melyet Montaigne-nél vél felfedezni, mert a „mértéktartás egy olyan életmód választása, amelyben mindannyian meg tudunk egyezni”. Már ha „akarunk”, tesszük hozzá.

A további bonyodalmakat kerülendő, itt megállok. A Rousseau-képet társadalmi oldalról közelítetem, a konferencia vonalán. A szabadság mára az egész világon átformálódó eszmerendszere jelentkezik gazdasági téren is. Még több „árnyalattal”. Maradjunk az emberi jogoknál, a személyes szabadságnál, melyet addig tartunk érvényesnek, „jogosnak”, amíg másoktól sem vitatjuk el ugyanezt a lehetőséget, és békével és őszinteséggel kezeljük őket, egyetértve egy honlapi megállapítással. ¹⁰

Nos, akkor szusszanjunk egyet. Kell-e nekünk Montesquieu? *A törvények szelleme* – kell, nélküle nincs szabadságérzet.

Kell-e nekünk Rousseau? *Társadalmi szerződés* nélkül nincs tudatosan vitt, felelősséggel viselt és (el) viselhető lét. Fölöttébb figyelemreméltó a svájci megemlékezések tónusa. Az elemzők a rousseau-i üzenet lényegét ma is nagyon aktuálisnak tartják, miszerint az ember képes a közakaratot és közjót szabad-cselekvőn érvényesíteni, ami segíthet magatartásunk alakításában. A politikai, a filozófiai, a nevelési eszméi mellett, nagyra becsülik ökológiai nézeteit. Didier Burghaiter összegző megállapítása szerint: 300 évvel születése után Rousseau a modern Svájc előfutárának tekinthető. ¹¹

Egyetértünk a budapesti konferencia egyik előadójával, Gérard Lahouatival, a Pau-i egyetem tanárával: Jean-Jacques Rousseau életműve egyedi és univerzális. Műveit a tanulók kezébe, józan vezetéssel.

⁹ (A liberális és a libertariánus irányzatok közötti különbségről Rózsás Tamástól olvashatunk bővebben, lásd <https://sites.google.com/site/rozsasfamily/blog/miakueloenbsegaliberalisesalibertarianusiranyzatokkoezoett> [2012. október 24.]

¹⁰ (Lásd Magyar Bitcoin Portál, 2011/08/09 <http://bitcoin.hu/p=678>.)

¹¹ (Jean-Jacques et la Suisse, Genève, Éditions Slatkine, 2012, 7.)